

ปัญหาเชิงเปรียบเทียบในกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่ง ระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐเกาหลีที่มีต่อหลักการกระจายอำนาจ¹

จ.ส.อ.คณิง สีตวัง²

จากการศึกษาปัญหาของกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่งที่มีผลต่อหลักการกระจายอำนาจโดยผู้ศึกษาได้รูปแบบและโครงสร้างเกี่ยวกับกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นของประเทศไทยมาศึกษาค้นคว้าหาข้อแตกต่าง ในรูปแบบปัญหาเชิงเปรียบเทียบกับรูปแบบการปกครองท้องถิ่นของสาธารณรัฐเกาหลี (เกาหลีใต้) ว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันเกี่ยวกับกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่งตามมาตรา 11 (7) แห่งพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนจังหวัด พ.ศ. 2540 แก้ไขเพิ่มเติมถึง (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2552 มาตรา 19 (7) แห่งพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ. 2496 แก้ไขเพิ่มเติมถึง (ฉบับที่ 14) พ.ศ. 2562 มาตรา 47 ตรี (8) แห่งพระราชบัญญัติองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 แก้ไขเพิ่มเติมถึง (ฉบับที่ 6) พ.ศ. 2552 และมาตรา 28 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการลงคะแนนเสียง เพื่อถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2542 แล้ว ซึ่งผู้ศึกษาได้วิเคราะห์จากกฎหมายหมายของไทยและของเกาหลีใต้แล้วเห็นว่า กระบวนการถอดถอนผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองนั้นมีความแตกต่างกัน ดังนี้

ประเด็นปัญหาโครงสร้างการปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีผลกระทบต่อการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่งตามหลักการกระจายอำนาจ

การปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยมีโครงสร้างในการบริหารในรูปแบบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่แตกต่างจากการปกครองท้องถิ่นของเกาหลีใต้ เนื่องจากเกาหลีใต้มีรูปแบบการปกครองส่วนท้องถิ่นเพียง 2 รูปแบบ คือ เทศบาลและจังหวัด เท่านั้น ในขณะที่โครงสร้างขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของไทยมีรูปแบบการปกครองถึง 4 รูปแบบ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาล เทศบาลเมืองพัทยา และองค์การบริหารส่วนตำบล โดยจะมีฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติที่มาจากการเลือกตั้งโดยตรงของประชาชนและจากรูปแบบโครงสร้างของการปกครองส่วนท้องถิ่นดังกล่าวจึงส่งผลต่อกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่น เนื่องจากมีกระบวนการ วิธีการ ขั้นตอนและ มีเงื่อนไขที่ยู้งยาก ซึ่งในทางปฏิบัติจริงนั้นประชาชนไม่สามารถใช้ประโยชน์

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการศึกษาอิสระ เรื่อง ปัญหาเชิงเปรียบเทียบในกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่งระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐเกาหลีที่มีต่อหลักการกระจายอำนาจ โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ศาสตราจารย์ ดร. สุมาลี วงษ์วิจิตร และคณะกรรมการสอบ คือ รองศาสตราจารย์ ดร. ปภาศรี บัวสวรรค์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมชาย รัตนเชื้อสกุล

²นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (ส่วนภูมิภาค) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ได้จริงหรือไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการทางด้านการมีส่วนร่วมในเชิงทางการเมืองมากเท่าที่ควร กระบวนการลงคะแนนถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นของไทยจึงไม่ค่อยได้รับความนิยมจากประชาชน แต่ในขณะที่โครงสร้างของการปกครองส่วนท้องถิ่น ของเกาหลีใต้มีลักษณะง่ายไม่ยุ่งยากเหมือนกับของไทย โดยนำหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนและหลักการกระจายอำนาจให้แก่ประชาชนมาใช้ในการดำเนินการ ในรูปแบบที่ต้องการให้ปกครองตนเอง พึ่งพาตนเอง ตรวจสอบกันเอง และลดขั้นตอนที่ไม่จำเป็นในทางปฏิบัติ ออกไป จึงทำให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิหน้าที่พลเมืองของตนเอง ในการพัฒนาท้องถิ่น ได้อย่างเต็มรูปแบบ และรวดเร็ว

ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากปัญหาเกี่ยวกับการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่น โครงสร้างการปกครอง ส่วนท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับขั้นตอนการเริ่มกระบวนการถอดถอนที่มีความยุ่งยาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง เกี่ยวกับการกำหนดหลักเกณฑ์ ที่ซับซ้อน และมีหลายขั้นตอนจนเกินไป หรือกรณีเกี่ยวกับการกำหนดระยะเวลา ในการปฏิบัติที่ยืดเยื้อกว่าจะมีการลงคะแนนเพื่อถอดถอนหรือแม้แต่การกำหนดสัดส่วนของจำนวนผู้ที่เข้ามา เข้าชื่อเพื่อขอให้มีการลงคะแนนเสียงเพื่อถอดถอน ซึ่งจะเห็นได้ว่ารูปแบบของไทยนั้นไม่อาจนำมาใช้ในการ ถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นเพื่อให้พ้นจากตำแหน่งตามวัตถุประสงค์หรือเจตนารมณ์ของกฎหมายได้ในทาง ปฏิบัติ และเมื่อไม่สามารถนำรูปแบบดังกล่าวมาใช้ได้เพื่อเป็นเครื่องมือในการถ่วงดุลอำนาจทางการเมือง ได้แล้ว การจะให้ประชาชนใช้รูปแบบการถอดถอนมาเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจของ สมาชิกสภาท้องถิ่นก็ไม่อาจใช้ได้ผล จึงส่งผลทำให้สมาชิกสภาท้องถิ่นหรือนักการเมืองที่มีความรู้ วิชาความ เก่งกล้าอำนาจของประชาชน อีกทั้งยังสามารถใช้อำนาจและอิทธิพลที่มีอยู่เพื่อช่วยเหลือให้ตนเองพ้นผิด ในทางที่มีชอบด้วยกฎหมาย

ประเด็นปัญหาที่สองการกำหนดคะแนนเสียงของประชาชนในพื้นที่ต้องไม่น้อยกว่า 3 ใน 4 ที่มีต่อ หลักการกระจายอำนาจ

ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2542 มีปัญหา เกี่ยวกับการกำหนดสัดส่วนของการดำเนินการกระบวนการถอดถอน โดยไม่ได้พิจารณาถึงหลักข้อเท็จจริงและ หลักการได้มาระหว่างสมาชิกสภาท้องถิ่นกับผู้บริหารท้องถิ่นที่สาระสำคัญอยู่ที่การเลือกตั้งเนื่องจากพื้นที่เขต เลือกตั้งของแต่ละบุคคลนั้น ต่างกันแต่ปัญหาที่มีผลกับกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่น คือ ปัญหาด้าน การเกี่ยวกับการเขตการเลือกตั้งของสมาชิกสภาท้องถิ่นเนื่องจากกฎหมายกำหนดให้เกณฑ์จำนวนประชาชน ในกระบวนการถอดถอนที่ไม่ได้พิจารณาจากข้อเท็จจริงและความเป็นไปได้ ไม่ว่าจะเป็นขั้นตอนการลงชื่อขอให้มีการ ลงคะแนนถอดถอนที่กำหนดเกณฑ์ประชาชนทั้งหมดในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีสิทธิเลือกตั้ง แต่ใน ความเป็นจริงสมาชิกนั้น มีหน้าที่และมีเขตรับผิดชอบเพียงในเขตของตนเองเท่านั้นมิได้มีนิติสัมพันธ์กับ

ประชาชนในเขตพื้นที่อื่น เมื่อมีการกำหนดหลักเกณฑ์ดังกล่าวขึ้นเพื่อเป็นเงื่อนไขในการดำเนินการ แต่กระบวนการและขั้นตอนนั้นไม่อาจดำเนินการได้ตามหลักเกณฑ์ วิธีการ และขั้นตอนที่กฎหมายกำหนดไว้

เมื่อพิจารณาจากข้อเท็จจริงดังกล่าวปัญหาไม่ได้มีเฉพาะแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาถึงสถานะของตัวสมาชิกสภาท้องถิ่นที่มีการยื่นการถอดถอนเพียงอย่างเดียว ยังมีประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการแบ่งสัดส่วนของจำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้งที่มาลงคะแนนเสียง 3 ใน 4 เนื่องจากกระบวนการดังกล่าว กฎหมายได้มีการบัญญัติเงื่อนไขของการลงคะแนนเสียงเพื่อถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่ง ในส่วนของสัดส่วนประชาชนที่ต้องใช้คะแนนเสียง 3 ใน 4 ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งที่มาลงคะแนนเสียง เนื่องจาก ประเด็นปัญหาของสัดส่วนดังกล่าวอยู่ที่เงื่อนไขตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการลงคะแนน เสียงเพื่อถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2542 มาตรา 23 ที่บัญญัติว่าให้สมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นพ้นจากตำแหน่ง หากผู้มาใช้สิทธิลงคะแนนเสียงไม่ถึงกึ่งหนึ่งของจำนวนผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงทั้งหมดในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งปัญหาอยู่ที่ประโยคที่ว่า “ผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงทั้งหมดในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” เนื่องจากหากพิจารณาเริ่มจากประเด็นปัญหาที่เกี่ยวกับสถานะของตัวสมาชิกสภาท้องถิ่นที่มีอำนาจดำเนินการเพียงในเขตพื้นที่รับผิดชอบของตนเองแต่กฎหมายกลับกำหนดหลักเกณฑ์ โดยกำหนดสัดส่วนเอาจำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งหมดในพื้นที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรณีจึงไม่อาจเป็นไปได้ในทางปฏิบัติเพราะสมาชิกแต่ละคนจะมีเพียงประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งในเขตของแต่ละคนเท่านั้นที่รู้จัก ทำให้การกำหนดสัดส่วนดังกล่าวกรณีของสมาชิกสภาท้องถิ่นจึงไม่สามารถบังคับใช้ได้ ในขณะที่การปกครองส่วนท้องถิ่นของเกาหลีใต้ไม่ได้มีตรากฎหมายว่าด้วยการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นไว้เลย แต่กลับสามารถคงสภาพของการปกครองตนเองในท้องถิ่นได้อย่างสมบูรณ์และมีประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมายโดยยึดหลักการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นพื้นฐาน ในการดำเนินการ

ประเด็นปัญหาสุดท้าย เป็นเรื่องเกี่ยวกับอำนาจในการสั่งสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่ง เนื่องจากอำนาจในการสั่งให้สมาชิกสภาท้องถิ่นของไทยทุกรูปแบบกฎหมายได้มอบอำนาจให้กับหน่วยงานราชการส่วนกลาง ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัด หรือนายอำเภอแล้วแต่กรณี ประเด็นนี้เป็นปัญหาเป็นกรณีที่รัฐบาลกลางเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของท้องถิ่นซึ่งขัดต่อหลักกระจายอำนาจที่เจตนารมณ์ต้องการให้ประชาชนได้จัดการตนเองเกี่ยวกับการเมืองเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคลภายในท้องถิ่นให้มีขีดความสามารถในการปกครองตนเอง การกำหนดอำนาจให้หน่วยงานราชการส่วนกลางเข้ามากำกับดูแลองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะส่งผลกระทบต่อภาวะความเชื่อมั่นของประชาชนที่มีต่อหน่วยงานราชการเนื่องจากกระบวนการและขั้นตอนของทางราชการนั้นมีขั้นตอนที่ซับซ้อนหลายขั้นตอนซึ่งไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ทันกาล ทำให้ประชาชนไม่ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการถอดถอนดังกล่าว ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วประชาชนส่วนใหญ่

มักจะเลือกวิธีการจัดการปัญหาที่มีลักษณะที่ง่ายและมีประสิทธิภาพต่อผลสำเร็จของวัตถุประสงค์มากกว่า กล่าวคือ การยื่นเรื่องร้องเรียนไปยังหน่วยอิสระตามรัฐธรรมนูญเพื่อให้ตรวจสอบจะเป็นการง่ายกว่า ที่จะต้องเสียเวลาในการลงชื่อเพื่อขอให้มีการลงคะแนนเพื่อถอดถอน หรือ การลงคะแนนเพื่อถอดถอน ซึ่งการดำเนินการเปิดให้ประชาชนโดยวิธีการนี้ของหน่วยงานราชการส่วนกลาง ก็ไม่ต่างกับการสนับสนุนให้ประชาชนต้องพึ่งพาหน่วยงานของรัฐในลักษณะแบบเดิม จึงไม่เป็นการส่งเสริมให้ประชาชนในการพึ่งพาตนเองภายในท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาและการช่วยกันตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจ กรณีจึงเป็นการวิธีการที่ขัดต่อหลักการกระจายอำนาจ

เมื่อพิจารณาและวิเคราะห์จากวิธีการและขั้นตอนในการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นของเกาหลีใต้แล้ว ก็จะเห็นว่าขั้นตอนกระบวนการถอดถอนทุกขั้นตอนจะไม่มีหน่วยงานราชการส่วนกลางเข้ามาแทรกแซงเลย แต่จะมีเพียงคณะบุคคลซึ่งได้รับการคัดเลือกมาจากประชาชนโดยตรงในการเข้ามามีบทบาทเพื่อตรวจสอบการทำงานและมีอำนาจในการพิจารณาและตัดสินถึงสถานะของสมาชิกสภาท้องถิ่นได้โดยตรง ซึ่งผลของการดำเนินการกลับได้รับผลตอบแทนที่ดีกว่า การให้ประชาชนมาดำเนินการตามขั้นตอนและกระบวนการเช่นเดียว กับของไทย และถือได้ว่าเป็นการป้องปรามที่ดีเนื่องกระบวนการที่มีการตรวจสอบที่ง่ายต่อการปฏิบัติก็จะทำให้ผู้ที่หวังจะกระทำความผิดไม่มีช่องว่างในการดำเนินการ การถ่วงดุลอำนาจของนักการเมืองก็จะเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาค้นคว้าปัญหาเชิงเปรียบเทียบในกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่งระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐเกาหลีที่มีต่อหลักการกระจายอำนาจ ผู้ศึกษาพบว่า มีข้อเสนอแนะคือ

1. เมื่อพิจารณาจากปัญหาโครงสร้างของกระบวนการถอดถอนสมาชิก สภาท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการลงคะแนนถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น พ.ศ. 2542 แล้ว เพื่อให้ประชาชนได้มีเครื่องมือในการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจได้อย่างเต็มที่จึงเห็นควรแก้ไขปรับเปลี่ยนโครงสร้างการถอดถอนใหม่โดยนำแนวทางและวิธีการของประเทศที่ประสบความสำเร็จมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศไทย เช่น กระบวนการถอดถอนของประเทศญี่ปุ่น หรือสาธารณรัฐเกาหลี เป็นต้น

2. กรณีไม่อาจเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของกระบวนการถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่น ได้ก็เห็นควรแก้ไขเพิ่มเติมข้อความ ตามมาตรา 5 ในส่วนของอนุมาตราทั้งหมด จากเดิม “ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่เกิน . . . คนต้องมีผู้เข้าชื่อไม่น้อยกว่า 1 ใน 5 ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น” เปลี่ยนเป็น “ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่เกิน . . . คน ต้องมีผู้เข้าชื่อไม่น้อยกว่า 1 ใน 5 ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในเขตเลือกตั้ง

ของสมาชิกสภาท้องถิ่นในกรณีสมาชิกสภาท้องถิ่น หรือในเขตเลือกตั้งในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในกรณีของผู้บริหารท้องถิ่น”

3. กรณีขั้นตอนการลงคะแนนเพื่อถอดถอนสมาชิกสภาท้องถิ่นให้พ้นจากตำแหน่งในส่วนที่มีปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดสัดส่วนการลงคะแนนตามมาตรา 23 เห็นควรแก้ไขดังนี้

3.1 มาตรา 23 วรรคแรก เดิม การลงคะแนนเสียงเพื่อให้สมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นพ้นจากตำแหน่ง หากมีผู้มาใช้สิทธิลงคะแนนเสียงไม่ถึงกึ่งหนึ่งของจำนวนผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงทั้งหมด ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ให้การเข้าชื่อถอดถอนบุคคลนั้นเป็นอันตกไป

แก้ไขเป็น การลงคะแนนเสียงเพื่อให้สมาชิกสภาท้องถิ่นหรือผู้บริหารท้องถิ่นพ้นจากตำแหน่ง หากมีผู้มาใช้สิทธิลงคะแนนเสียงไม่ถึงกึ่งหนึ่งของจำนวน ผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงทั้งหมด **“ในเขตพื้นที่เลือกตั้งกรณีเป็นสมาชิกสภาท้องถิ่น” หรือ “ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกรณีเป็นผู้บริหารท้องถิ่น”** ให้การเข้าชื่อถอดถอนบุคคลนั้นเป็นอันตกไป

3.2 มาตรา 23 วรรคสอง เดิม ในกรณีมีผู้มาใช้สิทธิลงคะแนนเสียงเกินกึ่งหนึ่งของจำนวนผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงทั้งหมดในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และมีคะแนนเสียงจำนวนไม่น้อยกว่าสามในสี่ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งที่มาลงคะแนนเสียง

แก้ไขเป็น ในกรณีมีผู้มาใช้สิทธิลงคะแนนเสียงเกินกึ่งหนึ่งของจำนวนผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงทั้งหมด **“ในเขตเลือกตั้งกรณีเป็นสมาชิกสภาท้องถิ่น หรือในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกรณีเป็นผู้บริหารท้องถิ่น”** และมีคะแนนเสียงจำนวน ไม่น้อยกว่าสามในสี่ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งที่มาลงคะแนนเสียง

4. กรณีปัญหาอำนาจการสั่งให้สมาชิกสภาท้องถิ่นพ้นจากตำแหน่งโดยหน่วยงานราชการส่วนกลาง ซึ่งเป็นการแทรกแซงโดยหน่วยงานราชการส่วนกลางและภูมิภาค นั้นเห็นควรเปลี่ยนโครงสร้างในการบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใหม่ โดยมีให้หน่วยงานราชการส่วนกลางหรือส่วนภูมิภาคเข้ามาแทรกแซงองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือหากไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ก็ให้มีการแบ่งอำนาจโดยชัดเจน โดยให้หน่วยงานราชการส่วนกลางรับผิดชอบในเรื่องที่เกี่ยวกับความมั่นคงในส่วนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้รับผิดชอบเกี่ยวกับการบริการสาธารณะให้แก่ประชาชนโดยทั้ง 2 หน่วยงาน จะไม่ยุ่งเกี่ยวและก้าวำหน้าหน้าที่ของแต่ละคนเป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

โกวิทช์ พวงงาม. การกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546.

บุญศรี มีวงศ์อุโฆษ. กฎหมายรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราและเอกสาร

ประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555.

โกคิน พลกุล และชาญชัย แสวงศักดิ์. หลักกฎหมายมหาชน เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2541.

สุทธินัน สุวรรณวิจิตร และบุญเรือง เตชะวิวัฒน์กุล. “การกระจายอำนาจการปกครอง.” วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 8, 5 (พฤษภาคม 2564): 125.